

СТРЕСС-ТЕСТЛАШ ОРҚАЛИ БАНКЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

С.О.Ғайбуллоев

Кимё университети мустақил тадқиқотчиси

Мазкур тезисда стресс-тестлаш методологияси орқали банклар молиявий барқарорлигини баҳолашнинг асосий воситаси сифатида кўриб чиқилади. Бунда сезгирлик таҳлили, сценарий таҳлили ва тескари стресс-тест турлари таққосланган, Базел III ва ХВФ стандартлари асосида уларнинг назарий асослари ёритилган. Ўзбекистон банк тизимига нисбатан мос келадиган стресс-тест сценарийлари ишлаб чиқилган ва амалиётдаги мавжуд камчиликларга асосланган таклифлар баён этилган.

Банк тизимининг молиявий барқарорлиги - давлат иқтисодий хавфсизлигининг муҳим устуни ҳисобланади. Тарихий тажриба кўрсатадики, молиявий инқирозлар кўпинча банк тизими заифликларини аввалдан аниқлаш имконияти бўла туриб, уни ўз вақтида синаб кўрмаслик оқибатида юзага келади. 1997–1998 йиллардаги Жанубий Осиё инқирози, 2008 йилда юз берган глобал молиявий инқироз ва 2020 йилдаги пандемия зарбалари замонавий банк назоратида стресс-тестлашнинг ўрни ва аҳамиятини муқаррар равишда кучайтирди.

Банклар фаолиятини стресс-тестлаш - бу банкнинг белгиланган шок сценарийлари (иқтисодий пасайиш, валюта қадрсизланиши, кредит портфели ёмонлашуви ва ҳ.к.) шароитида молиявий кўрсаткичларини моделлаштириш орқали унинг чидамлик даражасини ўлчайдиган таҳлилий воситадир. Базел III стандартлари ва ХВФ-Жаҳон банки Молиявий тизим барқарорлигини баҳолаш дастури (FSAP) стресс-тестлашни пруденциал назоратнинг ажралмас таркибий қисмига айлантирди.

Ўзбекистон Республикасида банк тизимини ислоҳ қилиш жараёнида стресс-тестлаш амалиёти кенгайиб бормоқда. Бироқ ягона методология йўқлиги, тарихий маълумотлар базасининг чекланганлиги ва тизимли риск таҳлилининг кам ривожланганлиги мавжуд салоҳиятни тўлиқ рўёбга чиқаришга имкон бермаяпти. Ушбу тезисда мазкур муаммолар кўриб чиқилади ва аниқ ечимлар таклиф этилади.

Банклар фаолиятини стресс-тестлаш - бу банкнинг белгиланган шок сценарийлари (иқтисодий пасайиш, валюта қадрсизланиши, кредит портфели ёмонлашуви ва ҳ.к.) шароитида молиявий кўрсаткичларини моделлаштириш

орқали унинг чидамлилик даражасини ўлчайдиган таҳлилий воситадир. Базел III стандартлари ва ХВФ-Жаҳон банки Молиявий тизим барқарорлигини баҳолаш дастури (FSAP) стресс-тестлашни пруденциал назоратнинг ажралмас таркибий қисмига айлантирди.

ХВФ таърифига кўра, банк стресс-тести “жиддий, аммо мумкин бўлган макроиктисодий ёки молиявий зарба сценарийларида банклар мустаҳкамлигини баҳолаш мақсадида ўтказиладиган таҳлилий амалиёт” (IMF, FSAP Guidance Note, 2019).

Банклар фаолиятида стресс-тестлашнинг асосий мақсадлари уч йўналишни қамраб олади.

- эрта огоҳлантириш: потенциал заифликларни инқироз юз бермасдан олдин аниқлаш;

- банклар капиталини режалаштириш: стресс вазиятида қўшимча капитал эҳтиёжини ҳисоблаш;

- бошқарув қарорлари: банк раҳбарияти ва назорат органлари учун далилга асосланган ахборот тайёрлаш.

Замонавий банк амалиётида стресс-тестлашнинг уч асосий тури қўлланилади, улар ўзаро тўлдирувчи характерга эга:

1-жадвал

Банклар фаолиятида қўлланиладиган стресс-тестлаш турлари¹

Тури	Мақсади	Сценарийлар	Намуна
Сезгирлик таҳлили	Бир омил таъсири	Бозор фоизи +200 б.п.	Ликвидлилик тести
Сценарий таҳлили	Кўп омилли	GDP -3%, инфляция +8%	Макро стресс-тест
Тескари (Reverse)	Синиш нуқтасини топиш	Энг ёмон сценарий	Танкидий праг (Critical Threshold)
Контафактик	Тарихий инқирозлар	2008, 2020 йиллардаги инқироз	Back-test

Сезгирлик таҳлили айрим кўрсаткичларнинг (масалан, фоиз ставкаси ёки валюта курси) алоҳида ўзгариши банк балансига қандай таъсир қилишини баҳолайди. Сценарий таҳлили эса, бир неча омилнинг бир вақтда ўзгаришини (макроиктисодий шок) симуляция қилади. Тескари стресс-тест бошқача йўл тутади, яъни “банкнинг синиш нуқтасини” олдиндан белгилаб, шу нуқтага олиб келадиган сценарийни топилади.

Базел III талаблари (BCBS, 2010–2017) банклардан мунтазам стресс-тест ўтказишни мажбурий қилди. Жумладан, банклар ликвидлилик таҳлили

¹ Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилди.

доирасида LCR (Liquidity Coverage Ratio) ни 30 кунлик стресс вазиятида 100% дан кам бўлмаслигини талаб этади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари - хом ашё экспортига боғлиқлик (олтин, уран, газ), Россия ва Хитойдан иқтисодий ва молиявий пресс, меҳнат муҳожирлари пул ўтказмаларига таяниш - стресс-тест сценарийларини лойиҳалашда ҳисобга олинади.

2-жадвал

Ўзбекистон учун макроиқтисодий стресс-тест сценарийлари²

Сценарий	GDP ўсиши	Инфляция	Таъсир омиллари
Базис	6,0%	9,5%	Барқарор ўсиш, ислохотлар давом этади
Енгил стресс	2,5%	13,0%	Экспорт пасайиши, валюта босими
Оғир стресс	-1,5%	18,0%	Глобал инқироз, хом ашё нарх пасайиши
Ҳалокатли	-4,0%	25,0%	Геосийосий инқироз + молия тизими зарбаси

Ҳалокатли сценарийда GDP нинг -4,0 фоизга қисқариши ва инфляциянинг 25%га чиққани Ўзбекистон тарихида ҳали кузатилмаган. Бироқ 2022 йилги Россияга нисбатан санкциялар таъсири ва 2020 йилдаги пандемия GDP ўсишини 1,9 фоизга туширганлиги шундай экстремал сценарийни назарий жиҳатдан реал кўрсатади.

Енгил стресс сценарийи эса кўп жиҳатдан 2022–2023 йилларда амалда кузатилган тенденцияларга ўхшайди, экспорт тушумлари қисқариши, импорт баҳолари ошиши ва валюта курсига босим. Шу сабаб, ушбу сценарий «базис» стресс сифатида банклар учун мажбурий тест мезони бўлиши тавсия этилади.

3-жадвал

Ўзбекистон банкларида стресс-тестлашдаги асосий муаммолар ва таклиф этилган ечимлар³

Муаммо / Камчилик	Аҳамияти	Тавсия этилган ечим
Тарихий маълумотлар базаси қисқа	Юқори	Рақамли архив тизими яратиш
Сценарийлар стандартлашмаган	Юқори	ЎзМБ ягона методика тасдиқлаши
Тизимли риск ҳисобга олинмайди	Ўрта	Макропруденциал тест жорий этиш

² Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилди.

³ Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Муаммо / Камчилик	Аҳамияти	Тавсия этилган ечим
IT инфраструктура заифлиги	Ўрта	SupTech платформа инвестицияси
Малакали кадрлар танқислиги	Юқори	Халқаро сертификация дастури

Жадвал маълумотлари таҳлили шуни кўрсатадики, банкларнинг тарихий маълумотлар базаси қисқалиги туфайли стресс-тест натижаларининг ишончлилиги чекланади. Малакали кадрлар малакаси ва стандартлашмаган сценарийлар билан боғлиқ муаммолар ҳам тизимли характерга эга. Марказий банк ягона методологияни тасдиқлаб бериши, ҳар бир банкнинг ўз усулидан фойдаланиши банклараро таққослама таҳлилни қийинлаштиради ва ишончлиликини пасайтиради.

Ўзбекистон банк тизими базис ва енгил стресс сценарийларида молиявий барқарорликни сақлаб қолиш имкониятига эга. Аммо оғир стресс вазиятида LCR ва CAR кўрсаткичлари меъёрий чегарадан пасайиши rischi мавжуд, айниқса, хусусий ва кичик банклар учун.

Ўзбекистонда амалдаги стресс-тест амалиётини чеклайдиган тўрт асосий омил мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар:

- ягона методология мавжуд эмаслиги;
- тарихий маълумотлар базасини етарли эмаслиги;
- тизимли риск компонентининг ҳисобга олинмаслиги;
- малакали кадрлар танқислиги.

Юқоридаги аниқланган муаммолар асосида қуйидаги тизимли тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Ўзбекистон Марказий банк томонидан ягона стресс-тест методикасини тасдиқлаш

Ўзбекистон Марказий банки Европа Марказий банки тажрибасидан фойдаланиб, барча тижорат банклари учун мажбурий сценарийлар тўпламини тасдиқлаши лозим.

2. Банкларда тизимли риск компонентини стресс-тестга киритиш

Алоҳида банклар стресс-тестидан ташқари, банк тизими даражасида тизимли (системик) риск таҳлилини ҳам жорий этиш зарур. Бунда банклараро боғлиқликлар, контр агент рисклари ва домина-эффекти сценарийлари ҳисобга олинishi лозим.

3. SubTech платформасини стресс-тест тизимига интеграция қилиш.

Банк фаолиятини назорат қилиш технологиялари (SubTech) асосида реал вақт маълумотларини автоматик жамлаб стресс-тест сценарийларини ишлатадиган рақамли платформа яратиш банк тизими мониторингини туб даражада самаралироқ қилади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Ўзбекистон тижорат банклари базис сценарийда молиявий барқарорликни сақлай олса ҳам, оғир стресс сценарийларида капитал етарлилиги ва ликвидлилик кўрсаткичлари меъёрий чегарага яқинлашади. Банклар молиявий барқарорлигини ошириш ва улар

фаолиятини стресс-тестлаш амалиётини самарали ташкил этиш учун Марказий банк раҳбарлигида ягона миллий стандарт жорий этиш, рақамли маълумотлар базасини кенгайтириш ва халқаро сертификатли мутахассисларни тайёрлаш тавсия этилади.

Ўзбекистон Марказий банкининг 2025–2027 йиллар давомида мазкур чора-тадбирларни босқичма-босқич амалга ошириши банк тизимининг молиявий чидамлилигини халқаро рейтингларда юқори ўрин эгаллашини хизам қилади ва хорижий инвесторлар ишончини янада мустаҳкамлайди.